

Johannis Bogermannus

JOHANNES BOGERMAN.

DOOR

H. EDEMA VAN DER TUUK,
PREDIKANT TE NOORDWOLDE IN FRIESLAND.

GRONINGEN. — J. B. WOLTERS.
1868.

609.2
B674.9
T967jo
1868

JOHANNES BOGERMAN.

AKADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD

VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID,

AAN DE

HOOGESCHOOL TE GRONINGEN,

OP GEZAG VAN DEN

RECTOR MAGNIFICUS

D. W. HECKER,

Hoogleraar in de letterkundige faculteit,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN,

DOOR

H. EDEMA VAN DER TUUK,

geb. te *Uskwerd*,

op Vrijdag den 6^{den} November 1868, 's middags te 1 uur.

GRONINGEN. — J. B. WOLTERS.

1868.

SNELPERSDRUK VAN M. DE WAAL, TE GRONINGEN.

AAN MIJNE OUDERS.

Voordat ik met de bewerking van dit proefschrift begon, had ik zeer weinig en bijna nooit iets goeds gehoord van de dortsche sinode en haren voorzitter. Niet uit simpatie derhalve voor Johannes Bogerman nam ik het besluit om eene levensbeschrijving van hem te geven; maar daar het mij onverklaarbaar voorkwam, hoe na de eerste veertig jaren van den tachtigjarigen oorlog, door vele geschiedschrijvers als het heldentijdvak der nederlandsche geschiedenis voorgesteld, een tijd kon volgen, waarin bijna alleen gebeurtenissen voorvielen, die, zooals velen oordeelen, eene smet werpen op het karakter van het nederlandsche volk, zoo bekwam mij de lust om zelf met de geschiedenis van de tijden der dortsche sinode kennis te maken. Om eenen aanvang te maken met mijn geschiedkundig onderzoek kwam mij het best voor het leven te beschrijven van een der hoofdpersonen, die in de kerkelijke twisten in het begin der zeventiende eeuw betrokken waren, en als bij toeval viel mijne aandacht op den voorzitter der dortsche sinode. Nauwelijks evenwel was ik met mijn onderzoek begonnen, of ik bemerkte dat ik een ongebaand pad betreden en eene al te zware taak op mij genomen had; want niet alleen een zeer uitgebreid aantal gedrukte bronnen, folianten, lijvige kwartijnen en honderden pamfletten, moest ik onderzoeken, maar ik zag weldra dat, zonder de toevlucht te nemen tot ongedrukte bronnen, de geschiedenis van het tijdvak der dortsche sinode niet kon gekend

worden. Ik heb dus al het mogelijke gedaan om handschriften op te sporen; en hoewel ik dikwijls bij mijne onderzoekingen teleurgesteld werd, toch smaakte ik soms ook de voldoening, dat mijne pogingen met eenen gelukkigen uitslag werden bekroond. Wat mijne moeite waarlijk verzoette, was de groote bereidwilligheid van hen, bij wie ik mij persoonlijk of door brieven vervoegde ter verkrijging van de benoodigde bronnen. Onze geëerbiedigde koning stelde met waarlijk wetenschappelijke vrijgevigheid het huis-archief voor mij open. Moge zijne majesteit, mogen allen, die mij ondersteunden of, daartoe niet in staat zijnde, overvloedige bewijzen gaven van hunnen goeden wil, ook zonder dat ik hier hunne namen noem, van mijne dankbaarheid overtuigd zijn!

Hooggeleerde heeren, hoogleeraren aan de groningsche hooogeschool, ik gevoel mij gedrongen een woord van dank tot u te richten voor het onderwijs, dat ik van u mocht genieten. De vriendelijkheid, die mij van u ten deel viel, hooggeschatte DIEST LORGION, de hulp, die gij mij bij het afwerken van dit proefschrift verleendet, zal ik nooit vergeten.

Ik weet het, aan u, mijne vrienden behoef ik niet te zeggen, hoe zoet de herinnering is aan de uren, die wij samen in gezellig verkeer doorbrachten, toen wij, hoewel niet altijd, verlangden te drinken uit de bron van wetenschap.

NOORDWOLDE in FRIESLAND, den 17^{den} oktober 1868.

INHOUD.

	Bladz.
HOOFDSTUK I.	
Vestiging van het protestantisme in de Nederlanden. — Johannes Bogerman, de vader. — Oneenigheden in de nederlandsche hervormde kerk	1.
HOOFDSTUK II.	
Johannes Bogerman, de zoon. — Zijne opleiding	14.
HOOFDSTUK III.	
Bogerman wordt predikant te Sneek, waar hij met zijn ambtgenoot Beza's geschrift over het straffen van ketters vertaalt. — Zijn vertrek naar Enkhuizen, en zijne beschouwing van den kerkelijken toestand aldaar. — Hij wordt beroepen te Leeuwarden; groote moeilijkheden om zijn ontslag van Enkhuizen te bekomen	29.
HOOFDSTUK IV.	
Bogerman te Leeuwarden. — Hij vertaalt geschriften tegen de jezuiten	55.
HOOFDSTUK V.	
Aanvang der arminiaansche twisten. — Bogerman op de voorbereidende vergadering. — Zijn oordeel over het gevoelen van Arminius. — Dood van Arminius	70.

HOOFDSTUK VI.

Voortgang der twisten. — Vorstius wordt beroepen tot opvolger van Arminius. — Pogingen, vooral uit Friesland, om Vorstius te weren. — Bogerman een van zijne hevigste tegenstanders 96.

HOOFDSTUK VII.

Bogerman algemeen in Friesland geacht. — Zijne overdenkingen naar aanleiding van Davids val 124.

HOOFDSTUK VIII.

Groote uitbreiding en hevigheid der twisten. — Bogermans bemoeiingen daarmede in verschillende betrekkingen 145.

HOOFDSTUK IX.

Bogerman als voorzitter der dortsche sinode 180.

HOOFDSTUK X.

Bogermans werkzaamheden na de dortsche sinode. — Hij wordt beroepen naar Utrecht, 's Gravenhage en Amsterdam. — Zijn ontslag wordt hem geweigerd. — Hij bezoekt prins Maurits op diens sterfbed 244.

HOOFDSTUK XI.

Bogermans werkzaamheden als bijbelvertaler. — Hij wordt benoemd tot hoogleeraar te Franeker. — Hij komt in aanraking met den vredemaker Duraeus. — Hij wordt beschuldigd van ketterij. — Zijn dood. — Besluit 267.

Aanteekeningen 296.

HOOFDSTUK I.

Vestiging van het protestantisme in de Nederlanden. — Johannes Bogerman, de vader. — Oneenigheden in de nederlandsche hervormde kerk.

De beeldstorming, die in augustus 1566 als een plotseling opkomend onweder in Vlaanderen losbrak, verspreidde zich met spoed over al de nederlandsche gewesten. Ook in Friesland, bewesten de Lauwers, drong zij door, maar woedde hier minder hevig en liet er niet zoo groote sporen van verwoesting achter, als in Vlaanderen. Te Leeuwarden en in andere plaatsen verrichtten de overheden zelven het zuiveringswerk der kerken, en in het najaar van 1566 werd in die kerken de leer der hervormden openlijk verkondigd. Even snel echter, als hier de beweging begonnen was, werd zij ook weder onderdrukt. In het begin van 1567 trok de stadhouder Aremberg uit Overijssel met genoegzame macht Friesland binnen; de zaken werden wederom in haren ouden toestand gebracht, en de hervormde predikers moesten het land ruimen. Van een zestigtal hunner meldt de geschiedenis ons de namen en de plaatsen, vanwaar zij verdreven werden. De meesten hadden vroeger het pries-terambt bekleed. Zij waren echter doortrokken geworden met protestantsche denkbeelden en hadden niet geschroomd deze

openlijk te verkondigen. Daarom kwam het eerst op hunne hoofden de straf neder. Zij werden tot ballingschap verwezen 1).

Onder die ballingen bevond zich wellicht ook Johannes Bogerman, de vader van den man, over wien in dit geschrift gehandeld wordt. Te Kollum, een aanzienlijk dorp in Oostergoo, bediende hij het altaar, viel met een deel van de bewoners dezer plaats van de katholieke kerk af, en moest dus waarschijnlijk in het begin van 1567 naar Oost-friesland wijken 2). De meeste ballingen uit de noorder streken vluchtten derwaarts. Alleen de stad Emden herbergde in deze tijden soms eenige duizenden, die er door hunne geloofsgenooten met groote weldadigheid verzorgd werden; terwijl de oostfriesche kerk, ter bevestiging van haren eigenen wankelen toestand, verscheidene van de predikanten onder de ballingen in hare dienst nam 3). Zoo vervulde ook Johannes Bogerman, de vader, eerst te Jennelt, en in 1575 en volgende jaren te Uplewert de betrekking van predikant 4). Indien een paar brieven, geteekend met de initialen van zijnen naam, werkelijk van hem zijn, dan is het volkomen zeker, dat hij zich te Emden door eene zorgvuldige wetenschappelijke opleiding tot het predikambt voorbereid heeft. Van zulk eene opleiding heeft hij bovendien in zijn later leven vele blijken gegeven 5).

Het begin van den opstand door de nederlanders ter handhaving hunner regten en vrijheden tegen hunnen die regten en vrijheden vertrappenden vorst ondernomen, een oorlog die gevoerd werd door de godsdienstige beweging en gevoerd ook ter verkrijging van godsdienstvrijheid, liet zich donker inzien. Niet alleen de predikers van de nieuwe denkbeelden vluchtten; ook het beste deel der bevolking ging in de eerstvolgende jaren in ballingschap. Daardoor werd echter in den vreemde eene nederlandsche hervormde kerk op goede grondslagen gevestigd. Te Wesel en Emden kon zij hare sinoden houden en werd hare

inrichting en bestuur geregeld. Toen er gunstiger tijden kwamen, en verscheidene steden in de Nederlanden het spaansche juk afwierpen, keerden de ballingen terug; en eene hervormde kerk verrijst op den nederlandschen bodem.

Zonder twijfel is in de Nederlanden het godsdienstig en kerkelijk leven door eigenaardigheden gekenmerkt geworden, die, gegrond in het karakter en in den aard des volks, den stempel drukken op alle werkzaamheden des geestes, op wetenschappen, op kunst en literatuur; maar de geschiedenis geeft geen recht, evenmin hier als elders, om de onbegrensde werking op geestelijk gebied in de hervormingseeuw te sluiten in het keurslijf van één of meer beginselen; en de ervaring heeft geleerd, dat de vruchten van een onderzoek naar die beginselen gewoonlijk alleen den onderzoeker geheel voldoen.

Daar de hervorming in de Nederlanden eerst laat en onder den invloed van het bestaande in andere landen tot stand kwam, moest hare overeenkomst met het elders bestaande noodzakelijk grooter zijn dan het verschil; waartoe ook nog andere oorzaken medewerkten. Niet door de grenzen der landen toch werd de bijzondere aard der verschillende afdeelingen, waarin het protestantisme zich al dadelijk splitste, bepaald, maar door de groote personen, die de hervorming in het leven hadden geroepen. De ideën, welke zij openbaar maakten en aan anderen mededeelden, bleven den stempel dragen van hunne persoonlijkheid. Zou er dus in de Nederlanden eene geheel bijzondere kerk ontstaan, dan was er allereerst een eigen hervormer noodig, en deze ontbrak er juist. Menno Simons was wel een nederlandsch hervormer, maar de hervormer van Nederland kon hij niet zijn. Veel minder nog Erasmus. Was deze niet die antirevolutionaire man geweest; had hij de geestkracht en den moed van een Luther bezeten; was hij onder het volk opgetreden met de nieuwe denkbeelden gekleed in de volkstaal, hij

had de hervormer van Nederland kunnen worden. Met zijn open oog voor het bederf van zijnen tijd; met zijn gezonden en zuiveren smaak; met de schatten van wetenschap, die hij zich verworven had, is hij een van de grootste voorbereiders der hervorming in Europa geweest. Maar de man, die roem en rust beminde, die zelf verklaarde de martelaarskroon onwaardig te zijn, was niet van het hout gemaakt, waaruit hervormers gesneden worden. Met zulke bezadigde en schroomvallige lieden had de hervorming nog eeuwen kunnen uitblijven.

De omstandigheden, waaronder de hervorming hier te lande begon, waren verre van gunstig. Karel de vijfde en zijn opvolger Philips, die zoo getrouw de voetstappen zijns vaders drukte, gingen haar tegen, zooveel maar in hun vermogen stond. De machtige edelen, die bij het begin van den opstand met het volk de handen ineensloegen, trokken zich bijna allen terug, of werden verraders van de goede zaak, welke door hen niet uit heilige overtuiging ondernomen was. Het volk, kooplieden en handwerkers, moest een fellen en bijna hopeloozen strijd volhouden. Met galg en rad in 't vooruitzicht omhelsde het de nieuwe leer; zeer natuurlijk, dat het geen tijd vond om lang over godgeleerde vraagstukken te denken of rustig over de beste inrichting der kerk te beraadslagen. Bovendien vertrouwt het volk veelal weinig op eigen nadenken in zaken, die de godsdienst betreffen. Het is blijde, als het uit vertrouwde handen eene goed toebereide spijs kan aannemen.

In 't begin scheen het, dat de protestanten zich hier aan de zijde van Luther zouden scharen. De eerste belijders van de nieuwe godsdienst waren lutherschen, of behoorden tot de radikale sekten der wederdoopers. Vele van de nederlandsche edelen waren vermaagschapt aan duitsche vorsten, en zij zelden hielden meer over tot het buigzame lutherdom dan tot het

streng kalvinisme, dat met hun karakter en leefwijze weinig overeenkwam. Maar toen de hervorming hier eerst recht ingang vond en behoefte had aan frissche kracht, had het lutherdom zijn waar leven reeds verloren; zijne beste krachten waren verspild bij de theologische kwestien; het had zich vastgeschroefd in haarfijne leerstukken, zich geworpen in de armen van de wereldlijke macht, en zijne zelfstandigheid daarbij ingeboet; het was niet te gebruiken, waar de onderdanen door daden toonden, dat zij aan den vorst des lands het recht ontzelden om hunne godsdienst te bepalen.

Omstreeks het midden der zestiende eeuw had Calvin, de hervormer van Génève, het toppunt zijner grootheid bereikt. Bij hem vonden de nederlandsche protestanten juist hetgeen zij behoefden: een afgerond leerstelsel, waarin de denkbeelden, die door de hervorming op den voorgrond getreden waren, de voor dien tijd volkomenste uitdrukking vonden, en eene kerkelijke inrichting, waarin de plichten en werkzaamheden van dienaren en leden der kerk, alsmede de verhouding van kerk en staat vrij nauwkeurig omschreven waren. Het was geen wonder, toen het kalvinisme naar deze landen kwam afzakken, den loop der groote rivieren volgende, dat het gretig aangenomen werd. De wederdoopers lieten hunne wilde theoriën varen, waarmede zij getracht hadden de geheele maatschappelijke orde omver te werpen, en velen van hen werden bezadigde volgelingen van Calvin. Met bezielende kracht werkte het kalvinisme op de geestdrift des volks; het wekte zedelijken moed en wettigde het verzet van de onderdanen tegen hunnen vorst, zoo deze aan zijne door God voorgeschrevene verplichting niet beantwoordde. Zelfs verdroeg het zich zeer goed met democratische en republikeinsche begrippen. Reeds de beeldstorming deed vermoeden, dat de hervorming hier te lande dezelfde richting nemen zou als in Zwitserland en Zuid-duitschland; en dit werd be-

vestigd toen de hervormde kerk hier tot stand gekomen was. Hare inrichting en bestuur waren geregeld overeenkomstig het voorbeeld der zwitsersche kerken. Het geschrift, waarin de hervormden rechtvaardiging en belijdenis van hun geloof gaven, bevatte de gevoelens van Calvin. Een onderwijsboekje, de heidelbergsche katechismus, met eenen kalvinischen geest doortrokken, werd ingevoerd, en het voor waar houden van de stellingen, in beide geschriften vervat, was weldra een vereischte om tot de rechtzinnige gereformeerden gerekend te worden. Evenwel maakten dezen op verre na niet de meerderheid der bevolking uit. Een groot gedeelte der bewoners bleef der katholieke kerk getrouw, en de meest verschillende denkbeelden vonden aanhangers onder de protestanten, die in de vereenigde provinciën, op dat kleine hoekje gronds, niet zeer vriendschappelijk samenwoonden. De gereformeerden verkregen nogtans eindelijk het overwicht, 'tgeen pleit voor hunnen geloofsmoed. Met onverzettelijke volharding stijfden zij den opstand, en hun doel, zich vrijheid voor de uitoefening hunner godsdienst te verwerven, bleven zij standvastig najagen. Eenheid in het geloof tot stand te brengen was verder hun voortdurend streven; want zij wisten, dat dit hunne zaak moest bevorderen. In 1566 reeds uittén de vereenigde konsistoriën den wensch, dat de openbare uitoefening van de gereformeerde religie volgens de belijdenis der nederlandsche kerken gehandhaafd mocht worden.

Al naarmate de ballingen door hechtere banden aan de plaatsen, waar kristenliefde hen verpleegd had, verbonden waren, keerden zij vroeger of later naar hun vaderland terug. Tegen het einde van 1580 begaf zich Johannes Bogerman naar Bolsward, waar hij tot predikant beroepen was. Hier bleef hij een twaalfstal jaren werkzaam, en voor en na bood hij ook andere gemeenten zijne hulp 6). Het weinige, dat wij van hem weten,

stelt ons niet in staat eene volledige schets van zijn karakter te geven. Dat hij eene goede opleiding genooten had, kan men opmaken uit het vertrouwen en de achting, welke zijne ambtgenooten hem toedroegen. Tweemalen, in 1583 en in 1590, verkozen zij hem tot voorzitter van de provinciale sinode van Friesland 7). Toen hij echter de wetten der kerk overtreden had, werd hij hierover door de sinode van 1585 berispt 8); terwijl die van 1592, hem verlot gevende om te vertrekken naar Kampen, dit deed „niet sonder droeffenisse 9).”

Bogerman, de vader, behoorde tot het tweede geslacht der hervormingsmannen, aan wie de nederlandsche kerk en staat veel verplicht zijn. Toen zij de denkbeelden van Luther, Zwingli of Calvin omhelsd hadden, hielpen zij ze verspreiden en bevestigen onder het volk. In de Nederlanden waren zij voor een deel vreemdelingen, van waalschen oorsprong, over de zuidelijke grenzen gekomen, voor een deel inboorlingen des lands. Er waren onder hen mannen van goede geboorte en groote kennis. Vol vurigen ijver, beziel met eene geestkracht, welke alle bezwaren overwint, predikten zij onder duizende gevaren het evangelie. Den moed des volks, als die eens wankelde, wisten zij te doen ontvlammen. Willem van Oranje zelf, die zich aan het hoofd van den opstand geplaatst had, heeft hunne hulp ingeroepen, opdat hunne taal mocht treffen, waar het zwaard niet reiken kon. Zij waren meest allen getrouwe volgelingen van Calvin. Ook van Johannes Bogerman durven wij dit zeggen; want zoo hij dit niet geweest was, hij had zeker niet zoo lange jaren rustig zijn leven kunnen doorbrengen noch in het rechtzinnige Friesland en Overijssel, noch in Groningen, waar de hervorming vooral onder den invloed van Menso Alting, den vurigen kalvinist, tot stand gebracht was; althans van niemand zijner rechtzinnige land- en tijdgenooten zou hij lof inge oogst hebben. Met hart en ziel hadden

bijna al de nederlandsche predikanten van dien tijd het kalvinisme aangenomen, en hieraan kan een goed deel hunner kracht toegeschreven worden. Alles door en voor God, niets om den mensch, was hunne leus. Toen alle goddelijke eischen en menschelijke verplichtingen zich bij hen bepaalden tot de bevestiging der gereformeerde kerk, toen dit het eenig doel werd, waaraan zij hunne krachten wijdden, verkreeg wel hunne geest eene eenzijdige richting, maar toch heeft het kalvinisme nooit eenen verlamdenden invloed uitgeoefend op hunne daden. Hunne godsdienstige overtuigingen, door het vuur der vervolging beproefd, waren vast geworteld, streng en zuiver hunne zeden, de wereld was in hun oog ijdelheid, het verblijf op aarde eene vreemdelingschap. Zachtmoedigheid, zoo schaars te vinden in dien tijd, was niet eene hunner deugden; vervolgd en gejaagd als wilde dieren, werd hun karakter hard en stroef; zij dreigden meer met den toorn en de gramschap Gods, dan zij met diens liefde vertroostten, zij geleken meer op de profeten des Ouden Testaments, die boete predikten, dan op leerlingen van den grooten Meester, die verzoening verkondigde. Terwijl zij meenden, dat alleen hunne overtuigingen overeenkomstig de waarheid waren, konden zij jegens andersdenkenden niet verdraagzaam zijn. Smartelijk doet het ons aan, als wij een besluit lezen, dat voor ons ligt, genomen door de friesche sinode van 1590, in eenen tijd, toen een spaansche koning, de kerkelijke vorst van Rome en eene tweeslachtige monnikenorde, machtiger dan de wereld ooit zag, uit ijver voor hunne godsdienst alles in het werk stelden, om het protestantisme te vernietigen: een besluit, waarbij goedgevonden werd, bij de hooge overheid aan te houden met vermanen en bidden, om hen, welker leer bevonden werd valsch te wezen en tegen Gods woord te strijden „op seeckere stercke pene ende straffe” te gebieden, voortaan te zwijgen en geene bijeenkomsten te

houden 10). Onverstandig in hunnen ijver, doordrijvend in hunne handelingen, waren de gereformeerde predikanten van die dagen. Hun grootste gebrek was, dat zij met het oog naar den hemel, in aardsche aangelegenheden meer dan kortzichtig waren. Te dikwijls bemoeiden zij zich met zaken, waarvan zij geen het minst verstand hadden. Te dikwijls raadden zij, meenende het heil der kerk te bevorderen, tot ondoordachte maatregelen. Van heerschzucht zijn zij niet vrij te pleiten; maar ook zijn zij in dezen te zwaar beschuldigd door hen, die oordeelden, dat de werkring der predikanten buiten het maatschappelijk leven gelegen was. Zij vroegen voor de kerk eene zelfregeering, waartoe zij alle recht hadden; en het was overeenkomstig de belangen der vereeniging, welke zij voorstonden. Hunne eischen echter brachten hen voortdurend in botsing met het staatsbestuur, dat geene vrije regeering aan de kerk durfde toestaan; dat haar wel goede bescherming verleenen, maar dan ook de voogdijschap behouden wilde. Lang duurde het, eer de verhouding tusschen kerk en staat onderling geregeld was. Door eene kerkorde in 1583 op gezag van Willem den eerste opgesteld, werd daartoe eene poging aangewend; maar de kommervolle tijden, die volgden, beletten hare invoering. Hetzelfde ontwerp werd in 1591 weder ter hand genomen en met eenige veranderingen door de staten van Holland goedgekeurd. In deze kerkorde was thans een stelsel van transactie gevolgd, maar men was er niet op bedacht geweest, dat de predikanten geene mannen waren om te transigeeren. Onafhankelijkheid der kerk in haar bestuur hing te nauw samen met hun leerstellig systeem, dan dat zij, tenzij uit dringende noodzakelijkheid, er iets van wilden laten varen. Zij verzetten zich met alle macht tegen de uitvoering van het besluit van Hollands staten; terwijl sommige steden in dat gewest van haren kant de kerkorde evenmin goedkeur-

den, omdat aan de kerk te veel vrijheid toegestaan was. De zaken bleven dus zooals ze waren, om later bij de kerkelijke twisten de oneenigheid nog te vergrooten.

Terwijl de hollandsche predikanten met de staten hunner provincie in onmin leefden, hoopten zij van Leycester de vervulling hunner wenschen te zullen verkrijgen. Hij was een man naar hun hart: zuiver rechtzinnig, stichtelijk vroom en nauwgezet in het vervullen van zijne godsdienstige plichten. Hunne verwachting heeft hen niet bedrogen. Leycester, die van zijnen kant de predikanten noodig had, sloot zich bij hen aan, stond het houden van de nationale sinode in 1586 te 's Gravenhage toe en keurde de aldaar in den geest der kerkelijken ontworpen kerkorde goed. Daar zij echter weldra zijnen steun verloren, kwam ook de daarin ontworpen regeling niet in werking.

In deze tijden was Utrecht de onrechtzinnigste stad van geheel Nederland. Twee partijen, de aanhangers van Hubert Duifhuis en de kalvinisten, ook konsistorialen genoemd, stonden daar tegenover elkaâr. Leycester bracht eene gedwongene vereeniging tot stand. De regeering werd naar den zin van de konsistorialen veranderd, en vele burgers, ook Taco Sybrandsz, de opvolger van Duifhuis, werden verbannen. Toen Leycester vertrokken was, keerde het blad om. De regeering werd op den ouden voet hersteld, aan de burgers werd op strenge straffen verboden vergaderingen te houden of godsdienstige bijeenkomsten buiten de poorten bij te wonen, en de kalvinische predikanten werden verdreven, wat zeker even onrechtvaardig was, als de vroegere verbanning op gezag van Leycester. „'t Was 'tzelfde spel in 't klein,” zeide Utenboogaert, een van de afgezette predikanten 11), „dat dertig jaren daarna in Holland en Utrecht gespeeld is in 't groot, en nagenoeg tusschen dezelfde partijen in 't kerkelijke.” Een ander

van de verdreven predikanten, Nicolaus Sopingius, schreef aan Johannes Bogerman, met wien hij in Oost-friesland door innige vriendschapsbanden verbonden geweest was 12): „Ik leef hier” — te Breda — „geruster dan te Utrecht. Hier behoef ik niet mijn verblijf te houden tusschen die dichte drommen van zeer wreede en woelzieke menschen, zooals dat het geval was te Utrecht, waar ik op 't laatst met het grootste verdriet woonde. Ik word gewaar, dat hier te Breda de zeden der burgers anders en zachter zijn, anders ook de beschaafdheid der menschen, dan te Utrecht, die stad van onruststokers.”

In 1592 vertrok Johannes Bogerman naar Kampen en vandaar in het volgende jaar naar Steenwijk. In 1596 werd hij beroepen te Appingadam, waar hij wederom met veel ijver werkzaam was; zoodat men oordeelde, toen hij in 1598 op nieuw van standplaats wilde verwisselen, dat de gemeente van Appingadam haar best moest doen om dezen man, die voor de kerk, de klassis en de geheele provincie zoo nuttig was, te behouden. Het baatte evenwel niet. Hij vertrok naar Hasselt in Overijssel, en misschien maakte de dood hier een einde aan zijn zwervend leven 13).

Gedurende de laatste jaren van deze eeuw, „bedroefde en zware tijden, waarin de sekten hoe langer hoe meer inrijten,” zooals eene friesche sinode zeide 14), nam, terwijl de uitwendige toestand der kerk veiliger werd, inwendig de onrust hand over hand toe. De geest van verzet tegen de aangenomen leerstellingen werd steeds krachtiger. De praedestinatie-leer was bijna altijd het bolwerk, waarop de aanvallen gericht werden. Tusschen de jaren 1580 en '90 bestreed haar de wakkere, scherpzinnige en onrustige Koornhert met scherpe wapens, en tevens pleitte hij voor de verdraagzaamheid: zeker een niet zeer gewoon verschijnsel in die dagen. Koornhert was een leek; maar erger werd de zaak, toen de predikant Casper Coolhaes

zijne stem deed hooren tegen de dogmen. Nu eerst kwamen er groote moeilijkheden, die zich herhaalden, toen weldra de predikanten Herman Herbertsz, Taco Sybrandsz en Cornelis Wiggertsz even onrechtzinnig bleken te zijn. Op zijn minst eischte de kerk de afzetting van zoodanige onrechtzinnige predikanten; de vroedschappen der steden hielden hun vaak de hand boven 't hoofd; de staten der provinciën waren genoodzaakt zich met de twisten te bemoeien, het volk trok partij, en hevig brandde het vuur van oneenigheid. De bovengenoemde mannen waren de voorloopers der remonstranten. Even als later Arminius en zijne volgelingen, streeden zij tegen de leer van Kalvin over de eeuwige verkiezing of verwerping der menschen, zonder aanmerking van hun geloof of hunne daden; waardoor naar het oordeel van Coolhaes en de anderen aan de waarheid Gods en 's menschen zelfstandigheid gelijkelijk te kort gedaan werd 15).

Zoo waren dan alle kiemen aanwezig, waaruit gedurende het eerste vierendeel der volgende eeuw de twisten ontsproten, die in de geschiedenis der nederlandsche kerk zooveel gerucht gemaakt hebben. Misschien zouden zij nu reeds met volle kracht uitgebroken zijn, had de oorlog met Spanje geene afleiding gegeven. „Wij weten” — zoo schreven in 1607 aan Sibrandus Lubbertus, hoogleeraar te Franeker, de parijsche predikanten, en onder dezen Piërré du Moulin of Molinaeus, die door zijn vroeger verblijf in de Nederlanden met de toestanden aldaar zeer vertrouwd was 16), — „wij weten, dat de haat tegen de Spanjaarden tot hiertoe de band van uwe eendracht is geweest.”

Later dan elders was de hervorming in de Nederlanden tot stand gekomen; later vingen hier ook de twisten aan over de godgeleerde vraagstukken. Maar die twisten woedden er niet minder hevig om. De kleinzonen der hervormers hadden vol

dank de rijke nalatenschap hunner vaderen aanvaard; de denkbeelden, die zij aanwezig vonden, waren meer dan genoeg om hunnen geest te voeden; maar toen zij begonnen de leerstukken in sisteem te brengen, ze te omschrijven en uit te leggen, toen was de deur tot twijfel geopend. Sommigen bevonden, dat er aan die leerstukken iets ontbrak en stelden, hoewel schoorvoetend, verbeteringen voor; anderen begonnen aan de geheele waarheid van het overgeleverde te twijfelen; over de uitlegging en toepassing waren allen het op verre na niet eens; men durfde de hand slaan aan dat heilig erfgoed en een deel er van als onnutte ballast over boord werpen. Maar de twijfel kon toen nog niet de overhand behalen; de gehechtheid aan de door de hervorming vernieuwde leerstukken was nog te groot. De menschelijke geest wil geene gedurige verandering van hetgeen hij eens als waarheid aangenomen heeft. Overal zien wij in dien tijd de rechtzinnigheid zegevierend uit den kampstrijd te voorschijn treden.

De man, over wien in de volgende bladen gesproken zal worden, heeft eene van de hoofdrollen vervuld bij de kerkelijke twisten in de Nederlanden. Zijne plaats in de kerk bracht dit mede, en zijne tijdgenooten, hem bekwaam rekenende tot het vervullen van een hoofdrol, riepen hem op het tooneel. Ik weet het, somber steken de jaren, waarin zijne openbare werkzaamheden voornamelijk vallen, bij het heldentijdvak van de geschiedenis der Nederlanden af, dat daaraan vooraf gaat; maar ook die jaren moesten komen. Wat toen geschiedde, was een noodwendig gevolg van het voorafgaande. Het is ons niet geoorloofd uit nationaliteitsgevoel eenen sluier te werpen over de gebreken onzer voorvaderen. Het bekende woord: alles begrijpen is alles vergeven, schenkt den geschiedschrijver kracht, om op den weg van zijn onderzoek onbeschrond voort te gaan.

HOOFDSTUK II.

Johannes Bogerman, de zoon. — Zijne opleiding.

Het leven van Johannes Bogerman, over wien in het vorige hoofdstuk gesproken is, viel samen met de opkomst der hervormde kerk in de Nederlanden, aan wier vestiging hij waardevol deel nam. Hij doorleefde de zorgvolle tijden van den nederlandschen onafhankelijkheidsoorlog en werd in alle opzichten door de daaraan verbonden ellenden getroffen. Evenwel zou de geschiedenis misschien geheel over hem gezwegen hebben, was hij niet door zijnen zoon onder de aandacht der geschiedschrijvers gevallen en bekend geworden.

Deze zoon werd omtreeks het jaar 1576 te Uplewert in Oost-friesland geboren en ontving den naam van Johannes, dezelfde dien zijn vader droeg 17). Toen hij nog maar weinige jaren telde, keerde zijn vader naar Friesland terug. In Bolsward, een oud friesch landstadje, werd hij door zijnen zeer vromen vader uitstekend opgevoed in lessen van geloof en godvrucht, zooals hij later zelf betuigde 18). Ook had hij het geluk bekwame onderwijzers te verkrijgen, om hem voor de lessen der hoogeschool voor te bereiden. De leerling heeft met dankbaarheid hunne namen vermeld. Zij waren Rombertus Suffridus Orinus en Johaunes Fungerus. De laatste, achtereen-

volgens bestuurder der scholen te Bolsward, Leeuwarden en Franeker, was in zijnen tijd bekend door zijne letterkundige en opvoedkundige geschriften 19). Om zijne opleiding tot predikant, want dit was het doel zijner studiën, te voltooien, moest de jonge Bogerman weldra het vaderhuis verlaten, maar hij behoefde zich vooreerst niet buiten Frieslands grenzen te begeven; want weinige jaren geleden, kort na den dood van prins Willem, in eenen tijd toen de zaken der afvallige provinciën slechter stonden dan ooit, had de friesche regeering te Franeker eene hoogeschool opgericht. Toen durfde men reeds denken aan de geestelijke belangen van de toekomst: wel een bewijs, dat bij het volk de overtuiging diep gevestigd was van eerlang de zoo gewenschte onafhankelijkheid te zullen verwerven. Den drieëntwintigsten mei van het jaar 1591 werd Bogerman aan de hoogeschool van Franeker als student ingeschreven 20). Verwierf hij zich reeds in zijn studententijd eenige bekendheid door zijne kennis van de hebreuwsche taal 21), hij had haar zeker te danken aan het goede onderricht van den hoogleeraar Johannes Drusius; want deze was niet alleen in zijnen tijd een beroemd geleerde, maar ook nakomelingen, wier oordeel te vertrouwen is, hebben hem lof toegezwaard 22). Te Franeker was echter Drusius' levenslot niet gelukkig; zijne goede zeden werden verdacht en aan zijne regtzinnigheid werd getwijfeld, en zijne ambtgenoten Lydius en Lubbertus vervolgden hem met meer dan theologische haat, zooals Thomas Herbaius, een rechtsgeleerde uit Leeuwarden, verklaarde 23). In de wijsbegeerte werd Bogerman onderwezen door Lollius Adama, en in de grieksche taal door Johannes Arcerius, die, te oordeelen naar een ongedrukt stuk van zijne hand 24), een zelfstandig beoefenaar der godgeleerdheid was, in welk vak hij ook te Franeker onderricht gaf, gelijk door Bogerman vermeld wordt.

Sibrandus Lubbertus mag van de hoogleeraren in de godge-

leerdheid, wier onderwijs Bogerman te Franeker bijwoonde, wel het eerst genoemd worden. Hij was een oostfriesch van geboorte en had zich aan verschillende hoogeschoolen met ongemeen veel ijver op de beoefening der godgeleerde wetenschappen toegelegd, zoodat zijne leermeesters, met wie hij in het hebreuwsch korrespondeerde, om zich in die taal te oefenen 25), hem zelfs den raad moesten geven, vooral voor zijne gezondheid zorg te dragen 26). Zijne gelaatstrekken waren ruw en terugstotend; zijn gerimpeld voorhoofd rustte op zware wenkbrauwen, die een paar diepliggende donkere oogen overschaduwden, zijne vooruitstekende wangbeenderen zonden scherpe lijnen naar eenen puntigen knevelbaard, terwijl het benedenste deel van zijn gelaat onnatuurlijk ver vooruitstak en reeds alleen voldoende was, om hem te maken tot den leelijksten man 27). Met dit uiterlijk was zijn karakter in volkomene overeenstemming. Zoolang hij te Franeker was, heeft de hoogeschool geene rust gekend. Hij leefde steeds met zijne ambtgenooten in de bitterste oneenigheid 28). Zijne rechtzinnigheid was bepaald van een gevaarlijken aard; want, terwijl zijn theologisch sisteem die logische afronding miste, welke men bij andere godgeleerden vond, had hij voor zich zelven de juiste maat gevonden, hoever men kon gaan bij het bepalen der netelige vraagstukken. Dit was de oorzaak, dat hij ieder verdacht, die, voor hoe rechtzinnig ook gehouden 29), niet zoover, of verder ging, dan hij. Soms weder bracht hij door zijne weifelende houding zijne vrienden in verlegenheid 30). Met grooten ijver streed hij tegen de zedeloosheid der studenten. 's Morgens, als hij voor dag en dauw reeds werkzaam was, hoorde hij met ergernis het kabaal, dat zij aanrichtten langs de straten. Eens wilde hij het rektorat der hoogeschool slechts aannemen onder voorwaarde, dat aan die ongebondenheden door betere politie-maatregelen paal en perk gesteld werd 31). Zijne bekendheid had

hij vooral te danken aan zijne geschriften tegen Bellarmin. Te oordeelen naar de menigte van loftuigingen van alle kanten door hem ontvangen, moet hij den grooten kardinaal vrij gelukkig bestreden hebben 32). Een goed beoordeelaar, Marnix van St. Aldegonde, prees zijn werk en nam zelfs de moeite om het na te zien 33). Het moet tot roem van Lubbertus gezegd worden, dat een aantal zijner leerlingen hem en zijn onderwijs met dankbaarheid gedachten 34).

Johannes Lydius met Henricus Antonides, genoemd van der Linden of Nerdenus naar zijne geboorteplaats Naarden, maken het drietal der hoogleeraren vol, aan wie gedurende Bogermans verblijf te Franeker het onderwijs in de godgeleerdheid opgedragen was 35). De geschiedschrijvers hebben tot lof van Lydius vermeld, dat hij dikwijls gebruikt werd in het bijleggen van twisten; maar of zijne overredingskracht, dan of zijne verdraagzaamheid hiervan de oorzaak was, is niet volkomen zeker. Bij de oneenigheden aan de hoogeschool vond ik zijnen naam met dien van Sibrandus Lubbertus in éénen adem genoemd; doch 't kan zijn, dat hij voor de afwijkende gevoelens van anderen verdraagzamer was dan vele godgeleerden, daar hij door het schrijven van eene verdediging van Erasmus, welke na zijnen dood werd uitgegeven, blijken gaf van zelf niet strikt rechtzinnig te zijn. Bij zijn leven is echter nooit een blaam van onrechtzinnigheid op hem geworpen. Over Antonides zwijgt de geschiedenis bijna geheel, en dit is wellicht de grootste lof, die hem gegeven kon worden; want de godgeleerden van die dagen hadden hunne bekendheid, helaas, bijna alleen te danken aan de twisten, waarin zij betrokken waren.

De frissche geest van onderzoek was op het einde der zestiende eeuw op verre na zoo krachtig niet meer als in het begin. De zucht tot behoud van 't oude had weder de overhand verkregen. In het onderwijs aan de hoogescholen was

dit vooral zichtbaar. Ook aan de jeugdige inrichting te Franeker werd het vrije onderzoek eer belemmerd dan bevorderd; Drusius ondervond dit maar al te zeer. Men was er op uit om de toekomstige predikanten het gereformeerde leerstelsel in te scherpen, waarvoor te Franeker uitnemend goede gelegenheid was. Maar de lessen van zachtmoedigheid en liefde, — de hoogleeraren mogen ze al in hunne plichtenleer opgenomen hebben, — werden door hen zelden te weinig in beoefening gebracht, dan dat de studeerende jongelingschap er voordeel van kon trekken. Aan opleiding tot de deugd der verdraagzaamheid, voor godgeleerden zoo moeilijk te betrachten, werd niet gedacht. De staat van twist, waarin de akademie van Franeker steeds verkeerde in Bogermans tijd, moest wel hoogst nadeelig werken op de studenten. Toch droegen dezen, hoe ongeloofelijk het klinken moge, aan Sibrandus Lubbertus met zijn onaangenaam karakter groote achting toe. Diens ijver en geleerdheid kunnen hiervan de voorname oorzaak geweest zijn; toch kon het wel niet anders, of het voorbeeld, dat Sibrandus door zijn levensgedrag gaf, al werd het ook niet bepaald nagevolgd, wat echter zoo licht kon geschieden, moest eenen verkeerden invloed op zijne omgeving uitoefenen. Zulk een man, met zijne onvermoeide werkzaamheid en met zijne kunde, was gevaarlijk op elke plaats, waar hij sprak en handelde, en niet het minst aan eene inrichting waar predikanten gevormd werden. Ook buiten de grenzen van Franekers hoogeschool werden omstreeks het einde der zestiende eeuw in Friesland weinige mannen gevonden, wier leven voor de studenten ten rechtsnoer kon zijn. Rechtzinnigheid was de eerste en grootste deugd der friesche predikanten. Onder hen waren mannen van beschaving, het is waarheid; toch kenmerken zich de handelingen hunner sinoden door groote bekrompenheid en verregaande onverdraagzaamheid. Het ontzag voor de leerstukken was ook

bij hen ontaard in vergoding. De geest des tijds was hun te machtig. Een groot man, die zich er boven wist te verheffen, werd ter nauwernood onder hen gevonden, en zou zich ook niet op zijne plaats gevoeld hebben.

Het voortdurend onafhankelijk bestaan der nederlandsche gewesten hing nauw samen met dat der gereformeerde kerk, welke met de vrijheid, waarvoor die gewesten stredden, opgroeide. De politieke regeering zorgde voor het heil des lands, toen zij alles in het werk stelde, om den bloei der kerk te bevorderen. In de eerste plaats moesten er bekwame gereformeerde leeraars opgeleid worden, en met dit doel waren voornamelijk de hoogescholelen zoowel te Leiden als te Franeker gesticht. Toen het bleek hoe weinigen roeping gevoelden voor de betrekking van predikant, hetzij ze te moeilijk of niet genoeg in achtung was; hetzij wegens de karige belooning er aan verbonden, wilde de regeering ook dit gebrek verhelpen. Te Leiden werden in het zoogenoemde staten-kollegie, in 1592 opgericht, op kosten van de staten van Holland een aantal behoeftige studenten onder goede tucht tot het predikambt opgeleid. In Friesland moedigde de regeering de studie der theologie aan door aan hen, die dat noodig hadden, jaarlijksche ondersteuning in geld te verleenen, welke gelden niet altijd echter tot het doel kwamen, waarvoor zij bestemd waren; want de *alumni*, zooals men hen noemde, die op staatskosten studeerden, maakten van de hun gelatene vrijheid somtijds misbruik en legden zich in plaats van op de godgeleerdheid op andere vakken toe 36). Ook Bogerman behoorde tot de kweekelingen van den staat; en dat hij dit voorrecht grootendeels waardeerde, zullen wij zoo aanstonds zien.

Nog gedurende zijn verblijf te Franeker schreef Bogerman in de latijnsche taal eene kleine verhandeling, welke hij, erkentelijk voor de weldaden hem betoond, en misschien ook om

een bewijs te geven van zijne vorderingen, opdroeg aan de gedeputeerde staten van Friesland, die hij zijne Maecenassen, zijne beschermheeren noemde. Iets groots, zoo drukte hij zich uit, kon men, zijnen leeftijd in aanmerking genomen, — hij was toen ongeveer achttien jaar, — niet verwachten; het was de eerste, en daarom onvolkomene, vrucht van zijnen geest. *Gelukwensch met de bevrijding van het vaderland en het herstel van den vrede* was de titel van het werkje, uitgegeven in 1594 37), klaarblijkelijk na de reductie van Groningen. Friesland, dat Bogerman met alle recht zijn vaderland mocht noemen, was thans bevrijd; de bewoners van de noorder streken, na jaren lang te midden van het oorlogsrumoer geleefd te hebben, konden thans eene weldadige rust genieten; zij ademen de lucht der vrijheid in; de dag des vredes is aangebroken, — zoo juichte een van Frieslands zonen. Al was die vrede ook nog niet tussehen de oorlogvoerende partijen formeel gesloten, al woedde nog de krijg in de zuidelijke gewesten der Nederlanden; het vertrouwen op de zegepraal der goede zaak was groot en niet weinig vermeerderd en bevestigd door de roemrijke gebeurtenissen in de laatste dagen. Niet alleen het in versmaat geschreven laatste gedeelte van dit door Bogerman uitgegeven werkje, maar het geheel zou men eenen lofzang op de bevrijding en den vrede kunnen noemen. De stijl is vol pathetisch gewollen uitdrukkingen. Men herkent daarin den opgewonden jongeling, die de rampen van den oorlog ondervonden had en medegesleept werd door zijn gevoel. Maar uit het geschrevene herkent men ook dadelijk den beoefenaar der godgeleerdheid, den toekomstigen godsdienstleeraar. In koele redeneering lezen wij hier vermaningen, bestraffingen en zedelessen, vastgeknoot aan de vermelding der door God geschonkene zegeningen. Moeilijk is de geheele inhoud van de weinig samenhangende ontboezemingen weêr te geven; enkele hoofdtrekken aan de

Gelukwensch ontleend mogen voldoende zijn om Bogermans denkwijze op dezen leeftijd te beoordeelen.

Het hoogste goed, zoo vangt hij aan, nadat de dichte duisternis van het pausdom was weggevaagd, door de bevrijding verkregen, is de vrije prediking van Gods woord, de uitoefening van de zuivere dienst van God op den vaderlandschen bodem. Hiervoor is men dank verschuldigd aan den goeden God, die tot dit werk de vorsten van Nassau, uitstekende in krijgskunde, opbouwers der ware kerk, heeft verwekt. Mogen hunne jaren verlengd worden tot heil van kerk en staat! moge dit ook het deel worden van de staten van Friesland, mijne beschermers met wier hulp en beleid de oorlog is gevoerd! Wie ziet niet, dat de onmetelijke weldaden, de wijsheid der bestuurders, de dapperheid der aanvoorders, de overwinning, ja, de vrede zelf uit de onuitputtelijke bron der goddelijke barmhartigheid ons toevloeien? En toch stellen sommigen hun eigen belang boven het gemeenebest, dewijl zij met den toestand niet tevreden zijn, die niet overeenkomt met hunne berekeningen. Deze mannen zijn de beroorders van den kristelijken vrede, bewerkers van niet weinige rampen, ja, de niet ver verwijderde oorzaken van den rampvollen toestand van kerk en staat; afgunst heeft hunne harten bevangen, zij benijden de voor het heil der menschen geboren vorsten, zij benijden de wijze bestuurders hunnen roem; want gelijk de schaduw een lichaam, zoo vergezellen voortdurend nijd zoowel als roem de goede daad. Heldhaftig en eenen vorst waardig is echter de daad om een onderdrukt volk van het hevige onrecht der tirannen te bevrijden. Het heeft den barmhartigen God behaagd, den staat te behouden, liever dan te verdelgen, ofschoon de inwoners den goddelijken toorn, dien zij uitgetart hadden, verdienden. Den vrede te gebruiken, is eerst geluk. Dan zullen staat en kerk en wetenschappen bloeien, bloeien ook deze akademie, welke gij, edel-

mogende heeren staten, onder gunstige voorteekenen, te midden van het woeden der oorlogen, in ons vaderland gesticht hebt, opdat er mannen voorhanden zouden zijn uitstekende in velerlei kennis der wetenschappen en talen. Hoeveel te meer nog zal alles bloeien te midden van den vrede; hierover spraken reeds de heidensche schrijvers. Maar het uitnemendste voordeel, dat zij niet konden kennen, is de rust der kerk. Hiervoor moet men God boven alles dank weten. Hij is de eerste bron, de auteur van alle goed. Wien zou deze door God gegevene rust dan niet aantrekken tot het hooren, lezen en overdenken van Gods woord? Maar velen hebben het heilig woord van God veracht, er van afgeschrikt door het aanhouden der oorlogen. Zij pogen aldus, met voorbijgaan hunner eigene zonden, waarvoor God die straffen zendt, de schuld te schuiven op het evangelie en zijne dienaren. Sommigen hebben getracht door verdraaiing van eene of andere bijbelplaats hunne zonden te bemantelen; anderen, als zij berispt werden, wierpen tegen, dat zij de godgeleerdheid overlieten aan hen, die zich er amtsshalve mede hadden te bemoeien, maar dat dit niet op hunnen weg lag; nog anderen gaven zich geheel over aan het lezen van de denkstukken der heidenen. Wien evenwel deze tijd niet van zijn ijdel tot een beter en heilzaam bestaan kan brengen, diens hart moet wel van marmer zijn. Bedenkt dan, edelmogende heeren, dat de heerschappij u door God gegeven is om de menschen wel te doen, want vergevensgezindheid en zachtmoedigheid zijn iederen beroemden en grooten man waardig. De tirannieke woede en duivelsche wreedheid der Spanjaarden onderonden vele steden en landen, en ook ons vaderland, zoodat zelfs een ieder hun bewind verafschuwde. Laat dan elk naar zijne roeping alle krachten inspannen om God te vreezen en diens woord met den verschuldigden eerbied te omhelzen, opdat de vrede ons niet wordt ontnomen en de oorlog wederom

ontbrandt met alle rampen, die hij medesleept; wat zeker zal geschieden als aan afgoderij en goddeloosheid voet gegeven wordt. Wij kunnen evenwel goede hoop koesteren; want de vrede pleegt de gemoederen der menschen te verzachten, de oorlog daarentegen ze te verharderen.

Het vers, waarmede het stukje besloten wordt, bevat ongeveer dezelfde denkbeelden als de genoemde. Grootte waarde kan men niet toekennen aan Bogermans poëzie. De beelden en dichterlijke wendingen, die hij gebruikt, zijn niet oorspronkelijk. Maar de verzenmakers van vroegeren tijd, die de latijnsche taal gebruikten, konden zich dikwijls niet beroemen op oorspronkelijkheid; zij hadden te goede voorbeelden voor oogen om ze niet na te volgen; en zelfs zij, die de heidenwereld diep minachtten, gingen toch bij haar ter school. Aanhalingen uit de werken van latijnsche en grieksche schrijvers en uit de bijbelboeken in de oorspronkelijke talen vindt men mede in het werkje van Bogerman. Zoo men hiernaar mag oordeelen, dan had hij reeds veel gelezen en zijnen tijd goed besteed. Vele gevolgtrekkingen ten opzichte van zijn karakter zouden uit zijn schrijven kunnen getrokken worden; maar hoe licht zou men daardoor ook op een dwaalspoor kunnen geraken; want wat een jongeling op die jaren schrijft, is niet altijd de getrouwe afspiegeling van hetgeen in zijn binnenste omgaat.

De staten van Friesland schijnen de dankbetuiging en de stemmige vermaningen, welke Bogerman tot hen gericht had, zeer gunstig opgenomen te hebben. Zij gingen voort hem hunne gunsten te bewijzen; met milde hand zelfs hebben zij voor hem gezorgd. Daar het in die dagen een vereischte was van eene beschaafde opvoeding om ook buitenlandsche hoogeschoolen te bezoeken, zoo stelden zij hem hiertoe in staat. Niet alleen de gereformeerde akademiën van Duitschland en Zwitserland; ook Frankrijk en Engeland heeft hij bezocht 38). In 1596

ging hij naar het Gèneve van Duitschland, zooals men Heidelberg toen noemde. Hierheen trok in dien tijd de roem van David Pareus, den ijverigen voorstander van het kalvinisme, studenten van wijd en zijd. Onder voorzitting van Daniel Tossanus, „wien ik de grootste achting toedroeg,” — zoo schreef Bogerman in later dagen 39), — verdedigde hij, zooals het gebruik was, eenige theses. Bovendien hoorde hij te Heidelberg de lessen van Petrus Calaminus en Jacobus Kimedoncius, die in onze vaderlandsche geschiedenis bekend is geworden als voorzitter der leycestersche sinode in 1586. Hoe goed echter de naam ook luidde, Heidelberg was toch het ware Gèneve niet; daarheen vooral moest Bogerman. — Calvin had goed gezien, toen hij in de stad, welke door zijnen machtigen invloed eene herschepping ondergaan had, de grondslagen eener hoogeschool legde, als de kroon op zijne werkzaamheden. Naar de plaats, waaraan zoovele historische herinneringen verbonden waren, gevoelden zich de harten der gereformeerde godgeleerden getrokken; allen verlangden derwaarts te gaan, maar het viel niet een ieder te beurt 40). In hare tijden van bloei, in de zestiende en zeventiende eeuw, stroomden de studenten er henen. Noord-Duitschland, de Nederlanden, Schotland en Engeland zonden derwaarts hunne zonen. Hier knoopten dezen banden van vriendschap aan, welke later, als zij in hunne betrekkingen gevestigd waren, door briefwisseling onderhouden werd, waardoor zij elkaâr op de hoogte hielden van den toestand hunner landen en kerken, en waardoor de gereformeerde kerken in de verschillende deelen van Europa als het ware een groot geheel bleven uitmaken. Theodorus Beza, de vriend van Calvin en de ware vertegenwoordiger van diens geest, stond nog aan het hoofd van de hoogeschool, toen Bogerman haar in 1597 bezocht. Het was voor de gereformeerde theologen wel der moeite waarden man, wiens leven uit het hervormingstijdvak dagteekende,

te leeren kennen. Hij was nu een grijsaard van bijna tachtig jaren; maar zijne schoonheid was in den ouderdom eer toenomen dan verminderd. Nog bezat hij die wegslepemde wel-sprekendheid, waardoor hij velen, vooral vrouwen, tot zich trok en waarmede hij zijne leerlingen boeide. Naast Beza schenen toen aan de géneefsche hoogeschool als sterren van eene mindere grootte Antonius Fayus en Simon Goulart 41).

Van Génève begaf Bogerman zich het volgend jaar naar Zürich. Johan Jacob Breitinger, die met hem te Franeker gestudeerd had, een der dankbare leerlingen van Sibrandus Lubbertus, schreef aan dezen: „Tegen het einde van februari kwamen van Génève bij ons te Zürich twee Friezen, de een zeker edelman, en de ander uw Bogerman, die, terwijl hij mijne aanbeveling niet behoeft, voorzeker ons allen zeer dierbaar is wegens zijne ingetogenheid van inborst en de uitstekende opleiding, welke hij in de hebreuwsche taal ontvangen heeft; overigens weet gij zelf dit het best 42).” Deze Breitinger, die toen belast was met het godgeleerd onderwijs, genoot in zijne vaderstad alle achting; hij stond later als antistes aan het hoofd der geestelijkheid in het kanton Zürich. Op de sinode van Dortrecht vinden wij hem weder. Met hem waren als godgeleerde hoogleeraren werkzaam Johan Wilhelm Stucki of Stuckius en Beumlerus.

Te Zürich, welks hoogeschool door die van Génève geheel overschaduwde werd, vertoefde Bogerman slechts korten tijd. Zijne reis leidde hem thans naar Frankrijks grondgebied, en wel naar Lausanne. Hier schijnt hij alleen het onderwijs van Wilhelmus Bucanus bijgewoond te hebben; althans hij zelf maakt van niemand anders melding. Ook Engeland was wel waard door eenen jeugdigen godgeleerde bezocht te worden. De bloeiende engelsche kerk had wel den katholieken ritus behouden, maar hare geloofsbelijdenis was in kalvinischen geest gesteld.

De leerstukken der onvoorwaardelijke voorbeschikking werden nog aan het einde der zestiende eeuw aan de engelsche hoogeschoolen druk verdedigd. Bogerman kon dus, zonder dat zijne rechtzinnigheid gevaar liep, Oxford en Cambridge bezoeken en het onderwijs volgen van Johannes Raynoldus aan Oxfords hoogeschool, en van Wilhelmus Perkinsus te Cambridge. In deze stad leerde hij Joseph Hall kennen, die een veertig jaren later als grijsaard, toen hij tot hooge betrekkingen in de kerk was opgeklommen, nog vol vreugde dacht aan de gelukkige dagen, welke hij met Bogerman had doorgebracht, toen zij gezamenlijk zich mochten laven aan de rijkelijk vloeiende bron van wetenschap. „Dikwijls en met genoegen,” zoo schreef hij toen, „herinner ik mij de vroegere vriendschap, die er te Cambridge, toen wij nog jongelingen waren en onzen eersten vlasbaard nauwelijks van de kin misten, tusschen ons bestond, de vriendschap, welke de beroemde sinode (waarvan gij met zoo veel eer het voorzitterschap bekleedet) daarna bevorderde, vermeerderde en volmaakte 43).”

Werd Bogermans wieg al niet beschenen door het gestarnte van geluk, zijne opvoeding en zijne studieloopbaan zouden wij hem bijna benijden. Een vader, die voor de vrije uitoefening zijner godsdienst den geboortegrond had verlaten, was de leidman zijner jeugd. Uit eigen ervaring kon deze hem de groote gebeurtenissen uit den aanvang der worsteling tegen Spanje mededeelen en hem bezielen met liefde voor de vrijheid des vaderlands. Zijn vader kon hem ook deelgenoot maken van de gevoelens, die hij in zich omdroeg, toen voor het eerst het licht der hervorming voor hem opgegaan was, kon wijzen op het groote voorrecht van God te mogen verheerlijken in de moedertaal en zelf te mogen putten uit de beste bron voor de kennis der godsdienst van Jezus. Eveneens mocht Johannes Bogerman de troostrijke waarheden, welke de leer behelsde, die men toen

aanving in de Nederlanden alom te prediken, het eerst van zijnen vader vernemen. De omstandigheden hadden samengewerkt om dezen daaraan gehecht te maken, — het is geen wonder, dat hij die gehechtheid in zijnen zoon trachtte over te planten. De zoon heeft in lateren tijd met kinderlijke liefde den vader, aan wien hij eene geloovige opvoeding te danken had, geprezen als zeer vroom; en wij kunnen veilig aannemen, dat het geloof, waarin hij zegt opgevoed te zijn, in den beperkten zin van geloof der gereformeerde kerk moet opgevat worden. Maar Bogerman zou het leerstelsel zijner kerk door en door leeren kennen. Met dit doel toch bezocht hij de beroemdste hoogescholen van Europa; en het is opmerkelijk, de hoogleeraaren, wier onderwijs hij bijwoonde, behoorden tot de strengste dogmatici van dien tijd 44). — De dogmen speelden toen eene zeer groote rol, en het onderwijs was wel in de eerste plaats dogmatisch gekleurd. Aan de hoogescholen werden de leerstukken uitgeplozen, omschreven en verklaard; door disputen werden de studenten op de verdediging er van gedresseerd en in het twisten werden zij geoefend, alsof dit later de eerste hunner plichten zou zijn. Disputen namen een groot deel van den tijd weg, die voor het onderwijs bestemd was. Het is zeker, dat de eene hoogleeraar er dikwijls een middel in vond, om den ander te bestrijden, dat de hoogescholen er door in onrust gehouden en de geest van oneenigheid onder de studenten gezaaid werd; maar het is zeer twijfelachtig of het nut er aan verbonden wel zeer groot was en tegen het nadeel opwoog 45). Met al hunne vlijt en ijver, niettegenstaande zij kennis maakten met vreemde landen en volken, zeden en gewoonten, gaven de godgeleerden van dien tijd zeer weinige blijken van eene onbekrompene levensbeschouwing: een bewijs, dat hunne opleiding, hoe schoon zij naar het uiterlijk ook moge schijnen, op verre na

niet volmaakt was en gebukt ging onder den heerschenden tijdgeest.

Bogerman staat thans aan den drempel van het maatschappelijk leven; de jongeling wordt geroepen tot mannelijke werkzaamheden. Hoe hij ze vervuld heeft; of zijne verdere loopbaan beantwoordde aan de verwachting, die men van zijne goed volbrachte studiën, waaraan niets gespaard was, mocht koesteren, zullen wij zien in het vervolg van dit verhaal.

HOOFDSTUK III.

Bogerman wordt Predikant te Sneek, waar hij met zijn ambtgenoot Beza's geschrift over het straffen van ketters verklaart. —

Zijn vertrek naar Enkhuizen, en zijne beschouwing van den kerkelijken toestand aldaar. — Hij wordt beroepen te Leeuwarden; groote moeilijkheden om zijn ontslag van Enkhuizen te bekomen.

De teleurstellingen, welke vele jonge mannen bij den aanvang hunner werkzaamheden in de maatschappij moeten ondervinden, zijn dikwijls de oorzaak, dat zij of uit zwakheid den moed verliezen, of de toevlucht nemen tot onbehoorlijke middelen om hunne bedoelingen te bereiken. De degelijke opleiding, die voor Johannes Bogerman een waarborg was, om niet op de eerste klip te verzeilen, gaf geene zekerheid, dat hij gemakkelijik de laatste kon ontwijken. Teleurstellingen werden ook zijn deel; de vruchten van zijn werkzaamheid stonden niet in verhouding tot zijnen moed en zijne krachten; de werkelijkheid beantwoordde niet aan de het ideaal, dat hij zich schiep. Dit ondervond hij reeds op zijne eerste standplaats, Sneek, waar hij den 23sten september van het jaar 1599 zijne intreeddeed. — Hier kwam hij al dadelijk in aanraking met mannen van eene kettersche sekte, wier overtuiging echter even vast

gevestigd was als de zijne 46). Geen wonder, dat hij, gehecht aan de leer zijner kerk, welke naar zijne meening alleen waarheid bevatte, de verkondiging der dwaalleer niet lijdelijk kon aanzien. Haar tegen te gaan brachten zijn ambt en plicht mede; en met jongelingsmoed, die zich in staat acht de wereld te kunnen bekeeren, begon hij den strijd.

Deze kettersche mannen, tegen wie Bogerman thans te velde trok, waren de mennonieten of doopsgezinden, die in Sneek en omstreken menigvuldig woonden. Zij hadden zich in Friesland weten staande te houden in weerwil van de hevige vervolging, welke zij ondergaan hadden en waarmede zij voortdurend bedreigd werden. Onder de regeering van Karel den vijfde en van Philips waren zij tot den dood toe gemarteld; en de omwenteling bracht voor hen maar weinig verademing te weeg, want zij werden door hunne hervormde landgenooten evenmin geduld, als vroeger door de katholieken 47). Men moet zich verbazen over het taaie geduld, waarmede de gereformeerde predikanten in Friesland bijna telken jare in hunne sinoden tegen de doopsgezinden besluiten namen en de heeren staten gingen begroeten, om de plakATEN ter onderdrukking van die ketters toch gestreng te handhaven 48). Dikwijls ook deden de predikanten pogingen om hen te bekeeren. Zij drongen dan de vergaderingen der doopsgezinden binnen, maar werden met onstuimigheid teruggewezen. Ook Bogerman en zijn ambtgenoot Geldorp wilden, vol bekeeringsijver, eens beproeven, wat zij door de kracht van het woord tegen de kettersche volgelingen van Menno konden uitwerken. Wij volgen hier het verhaal, dat zij zelve van hunne pogingen gegeven hebben 49).

Naar eisch van hun ambt vervoegden zij zich den 13^{den} februari van het jaar 1600, geassisteerd door de overheid, in de vergadering der wederdoopers, zooals toen de doopsgezinden bijna altijd door hunne tegenpartij genoemd werden. Zij

hielden de aldaar aanwezigen hunne schriftuurlijke redenen voor, om de eenvoudigen te onderwijzen in den rechten en zuiveren weg des eeuwigen levens; maar zij werden bejegend met meer dan onredelijke onstuimigheid, handengeklap, getier, geroep en lasterwoorden, zoodat zij in het geheel niet aan het woord konden komen. Zulk eene behandeling schrikte echter de volhardende mannen niet af. Zij hielden weldra nog andere even ongeregelde en vruchteloze samensprekingen met den leeraar en sommige voornaamsten der doopsgezinden. Dezen werd daarop den 5^{den} april van het bovengenoemde jaar de uitoefening der eeredienst verboden; maar dergelijke bevelen, vaak gegeven en even vaak niet gehandhaafd, werkten weinig uit. Op last der overheid waagden Bogerman en zijn vriend zich nogmaals in eene dier ongeoorloofde bijeenkomsten; en nu smaakten zij waarlijk de voldoening van in gesprek te komen met iemand, dien zij eenen opgeblazen' en onbeschaamd schoenlapper noemen. De partijen twisteden over het ambt der overheid, over de menschwording van Christus en over den kinderdoop; maar de geleerdheid der predikanten schoot hier te kort, want de schoenlapper was voor geene overtuiging vatbaar. Kort hierna hielden zij een meer ordelijk dispuut met Pieter van Ceulen, de bekwame en moedige tegenpartij van Ruardus Aeronius bij het openlijk twistgesprek, dat in 1596 te Leeuwarden gehouden was. Dezelfde vraag, waarover zij vroeger ook al eens met Hoeyte Rienx, oudste of leeraar van Bolsward, spraken: of de wereldlijke overheid zich mag bemoeien met kerkelijke zaken, werd ook nu weder tusschen hen en van Ceulen behandeld. Deze antwoordde hierop in ontkenningen zin, terwijl hij zich vooral grondde op eenige bijbelplaatsen, waaraan Bogerman en Geldorp evenwel bewijskracht ontzegden. Zij haalden daarentegen andere plaatsen aan, waar van overheden sprake is, en beweerden verder, dat het niets ter zake deed, dat de

eerste keizers geene zorg droegen voor de kerk, dewijl deze het heidendom toegedaan waren. Constantijn de groote was, als kristen, de eerste die zich met de kerk bemoeide. — Het schijnt, dat de beide gereformeerde theologen hier ontrouw waren aan hunne theorie omtrent de verhouding van kerk en staat. Dit is evenwel niet het geval; want de rechtzinnigste volgelingen van Calvin ontkenden niet, dat de wereldlijke overheid zich met kerkelijke zaken mocht bemoeien, mits die bemoeiing maar niet onging buiten de geestelijke macht, of met andere woorden: eene christelijke overheid moest zelfs handelen met hare stoffelijke middelen, want God had haar daarvoor het wereldlijk zwaard toevertrouwd, als de geestelijke macht dat noodig oordeelde tot heil der kerk. Bogerman en Geldorp liepen niet hoog met de vruchten van het dispuut, zij twijfelden er zeer aan of hunne argumenten de tegenpartij wel overtuigd hadden, hoewel het hun nog eenigen troost verschafte, dat de vromen er niet weinig door in de waarheid gesterkt waren. De predikanten van Sneek hadden dus met al hun twisten, met al de harde bejegeningen, welke zij ondergaan hadden, nog niets gewonnen; zij moesten nu wel inzien, dat zij te doen hadden met in het ongeloof verharde kettters. Zij hadden gedaan, wat zij konden; de overheid moest nu het hare doen. Maar daar het scheen, dat deze zich niet van hare verplichtingen kweet, zooals zij meenden, dat het behoorde, wisten zij geen beter middel dan haar de denkbeelden bekend te maken, welke men vond in zeker vlugschrift, geschreven door den hooggeschatten Beza. Op grondige wijze toch had deze het recht van straffen der kettters door het wereldlijk gezag verdedigd. „Een schoon Tractaat des Godtghelerden Theodori Bezae van de straffe, welcke de wereltlijke overicheyt over de kettters behoort te oeffenen 50),” zoo noemden Geldorp en Bogerman het boekje, dat zij vertaald hadden en opdroegen aan den burgemeester, schepenen en raad

der stad Sneek, kennelijk met het doel om dezen aan te sporen tot betere handhaving der plakكاتen, of zoo men het ergste geloof, om hun met het gezag van den godgeleerden Beza te doen gevoelen, welke straf zij aan die hardnekkige ketteren behoorden te voltrekken.

Het oorspronkelijke geschrift van Beza over het ketterstraffen had zijn ontstaan te danken aan het gebeurde met Michael Servet. Deze was, zooals algemeen bekend is, met instemming van Johan Kalvin tot den brandstapel veroordeeld: eene daad die niet weinig opzien verwekt had in de protestantsche wereld. Kalvins vijanden namen er aanleiding uit, om den haat jegens hem aan te wakkeren. Hij verdedigde zich en gaf in het begin van het jaar 1554 een geschrift uit, waarin aangetoond werd, dat de ketteren met het recht van het zwaard moeten bedwongen worden 51). Daarop verscheen in maart 1554 een boek onder den naam van Martinus Bellius; naar den schrijver er van is wel geraden, maar deze is nog niet ontdekt 52). Dewijl in dit tegenschrift het gevoelen van Kalvin op het hevigst aangevallen en weerlegd werd, achtte Beza zich geroepen de pen ter verdediging van zijnen vriend op te nemen, daar hij zag, dat het hier te doen was om de eer der géneefsche kerk. Toen zond hij het geschrift in het licht, dat de predikanten van Sneek een vijftigtal jaren later nog waardig keurden, om er hunne landgenooten, die de latijnsche taal niet verstonden, door eene vertaling mede bekend te maken 53).

De menigte aanhalingen en wederleggingen op hare plaats latende, zullen wij hier in 't kort Beza's redeneering nagaan. De drie hoofdpunten, door hem behandeld, zijn: of de ketteren behooren gestraft te worden; of de wereldlijke overheid de straf voltrekken moet; en of de ketteren aan den lijve mogen gestraft worden. Onder ketteren verstaat Beza niet de afgodendienaars, de Turken of de Joden, maar hen, die twist en tweedracht

aanrichten in de kerk. Dezen, scheurmakers genoemd, kunnen in twee soorten onderscheiden worden, te weten: zwakken, die zich laten leiden, en zij, die hunne dwaalleer met halstarrigheid verdedigen en haar in de gemeente trachten in te voeren. De laatsten nu zijn ware kettters; en zij, die hunne denkbeelden in geschrift zoeken te verspreiden, zijn de gevaarlijkste van allen en begaan de grootste misdaad. Zou er nu grooter ongerijmdheid te bedenken zijn, dan te beweren, dat dezen niet mogen gestraft worden? Het is het ergste kwaad, dat de vermoede duivel sluipt in het ingewand der gemeente; om dit te beletten is een vaardig en scherp remedie noodig. De voorbeelden van Mozes, van Asa en van Josia, en vele getuigenissen uit den bijbel worden door Beza aangehaald, om deze stellingen te bevestigen.

Het straffen der kettters is een der eerste plichten van de overheid. In alle kristelijke staten toch zijn de magistraten tot Gods stadhouders geordineerd, opdat zij hunne onderdanen voorgaan in het verbreiden van Gods lof en eer. Het doel van den staat is niet alleen, te zorgen, dat de menschen in vrede leven, maar dat zij in vrede levende God dienen. Het is dus eene verplichting van het overheidsambt om de ware godsdienst te handhaven, en dit zou niet mogelijk zijn, zoo de oproerige en hardnekkige verachters der godsdienst niet mochten gestraft worden. Nu zijn er twee machten in den staat, de politieke overheid en het predikambt. Wil men echter de zorg, om de uiterlijke discipline in de kerk te bewaren, niet overlaten aan de eerste, dan zal men ze aan het predikambt moeten opdragen. Maar hiermede mogen de dienaren der kerk zich niet bemoeien, tenzij men de verplichtingen van beide ambten wil vermengen. Beza heldert dit door het volgende voorbeeld op. Een wederdooper wordt aangeklaagd; daarop vergadert de kerkeraad en roept den beschuldigde voor

zich; maar deze antwoordt op alle vragen, die hem gedaan worden, dat hij met hen, zondaars, niet te doen wil hebben. Welke verplichting rust nu op de gemeente? Zij zal den schuldigte aan den satan overleveren. Maar de wederdooper zondert zich gaarne af en andere menschen volgen hem; dan komt een discipel van Servet, Schwenckfeld of Osiander, en ook zij vinden hunne leerlingen, ten laatste een akademist en het gaat evenzoo. Wat zal dan de gemeente daartegen doen? Laat haar God aanroepen, zal men zeggen. Goed en wel; de hongerige roept ook, nogtans wacht hij niet, naar het voorbeeld van Elia, totdat hij door den engel gespijzigd wordt. De kristelijke gemeente neemt alzoo de hulp der overheid aan als eene aangeboden spijs uit Gods hand. Zoo zij dit niet doet, — een ieder ziet het in, dat zij zich een groot gevaar op den hals haalt. Eigenen evenwel de kerkelijke personen zich zelve het ambt toe, dat den magistraat toekomt, zooals de antikrist van Rome gedaan heeft, dan worden de machten, welke God gescheiden heeft, vereenigd, en er ontstaat daardoor groote verwarring. Ook nu weder bevestigt Beza zijn gevoelen door te wijzen op de handelingen der joodsche koningen en op de geschiedenis van vele volken, terwijl hij aantoonst, dat de meest uitstekende protestantsche godgeleerden met hem over dit punt eenstemmig denken.

Somtijds zelfs moet de overheid de kettters met den dood straffen. Het staat bij allen vast, dat de straf het billijkst is, die geregeld wordt naar de zwaarte van de misdaad. Die zwaarte nu meet men af naar de hoedanigheid van den persoon, wien het leed wordt aangedaan. Zoo wordt de doodslag van bloedverwanten zwaarder geacht dan eenvoudige doodslag. Hieruit volgt, dat godslastering en goddeloosheid, waardoor de majesteit Gods gekwetst wordt, zooveel zwaardere misdaden zijn dan elke andere, tegen wie ook bedreven, als de eer Gods

de waardigheid des menschen te boven gaat. Wie dan anders leert dan de christelijke kerk, waarin hij opgevoed is en waarin de stem Gods gehoord wordt, hij kan gerekend worden willens en wetens kwaad te doen; en als hij, na vermaning der gemeente, hardnekkig Gods woord en de kerkelijke discipline blijft verachten; als hij met razernij vervuld anderen in het verderf stort, — kan er dan onder de menschen grootere misdaad gevonden worden? Als hiernaar de straf moest bepaald worden, zou zelfs niet eene aan de billijkheid genoeg beantwoorden. Bovendien, een voor de menschen schadelijker kwaad, dan het invoeren van ketterij, kan er nooit gepleegd worden; want hij, die in de gemeente de deur opent tot de vervalsching der ware godsdienst, stookt eenen brand aan, slechts te blusschen met het eeuwig verderf van vele menschen. De gewijde geschiedenis levert ook hier wederom onzen schrijver voorbeelden genoeg, waarop hij zich kan beroepen.

Men ziet het, Beza komt rond voor zijn gevoelens uit, en hij behoefde niet te vreezen, dat zijn schrijven niet in den geest des tijds viel. Logisch is de geheele redeneering, goed doordacht en geschreven zonder hartstocht. De bepaling van de grootte der straf is volkomen rechtvaardig; het doel er van, bevordering van Gods eer en 's menschen heil, is zeer schoon. Op het standpunt van Beza en de gereformeerde theologen, en laat ons er maar bijvoegen, van dat der katholieke verdedigers derzelfde zaak, — op het standpunt van allen, die ooit het straffen der kettters aanbevolen en als rechtvaardig bepleit hebben, is tegen die betogen weinig in te brengen. Maar juist het standpunt, waarvan zij uitgingen en waardoor hunne geheele theorie van het ketterstraffen beheerscht werd, was zoo eenzijdig mogelijk. Al hunne stellingen waren gegrond vooreerst hierop, dat hunne kerk in het bezit was der absolute waarheid, en dat alleen door aan die waarheid te gelooven de

mensch kon zalig worden; en daarenboven op de idee van eenen waren kristelijken staat en eene kristelijke overheid: eene theokratie, gevormd naar oud-testamentische voorbeelden. Al had ook de staat aan het ideaal beantwoord, — de godgeleerden waren echter van het tegendeel overtuigd, — toch lag het naar hun gevoelen niet op den weg van het wereldlijk gezag om te beoordeelen, wat ketterij was; dit zou tot verwarring aanleiding gegeven hebben, want het behoorde tot de plichten van het geestelijk ambt. Nu was het maar de vraag, waarnaar dit oordeel moest geschieden. De kerk, zoo spraken de godgeleerden, is in het bezit der geheele waarheid, die door God geopenbaard is en den inhoud uitnaakt van de geschriften des bijbels, terwijl men haar kortelijk samengevat heeft in de kerkelijke belijdenissen: regelen des geloofs, waarnaar de predikanten, of wil men de kerkelijke vergaderingen rechtstreeks onder hunne leiding staande, uitspraak kunnen doen over ketterij. De uitvoering der straffen moest men aan de magistraten overlaten, en in eenen kristelijken staat mogen dezen zich er niet aan onttrekken; met andere woorden, zij moesten de beulen der kerk zijn. Men eische niet van de hervormers en hunne volgelingen, dat zij zouden twijfelen of zij wel in het bezit waren der volkomene waarheid; zij hadden voor de vrijheid om haar te belijden te veel geleden dan dat zij hiervan niet overtuigd zouden zijn. Zij konden volstrekt niet begrijpen, hoe iemand ter wereld zulk eene dwaalleer, als men hier en daar hoorde verkondigen, kon aanhangen; nog minder hoe zoo iemand ooit het rijk Gods zou beërven; en wel het minst, dat zulke kettters niet zouden mogen gestraft worden, als zij de bewerkers waren, zooals wij Beza hoorden zeggen, van het eeuwig verderf van vele menschen. Als men dan nog bedenkt, hoe onbepaald mannen als Beza en Bogerman en hunne tijdgenooten het schriftgezag huldigden, dan is het